

Buxbom

Handbok om buxbom på begravningsplatser i Skåne och Blekinge

Cissela Olsson och Anna Rabow

Regionmuseet
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2014:10

© 2014 Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne

Text och foto: Cissela Olsson och Anna Rabow

Layout: Anna Rabow och Catherine Svensson

Omslagsfoto: Löderups kyrkogård, oktober 2012.

Rapportgranskning: Åsa Eriksson-Green och Helene Stalin Åkesson, antikvarier, Regionmuseet Kristianstad samt Eva Grönwall, kyrkogårdskonsulent, SKAO och Henrik Morin, Programmet för odlad mångfald, POM

Kartor ur allmänt kartmaterial: © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502

Adress: Box 134, Stora Torg, 291 22 Kristianstad

Box 153, Sankt Larsområdet, Byggnad 10, 221 00 Lund

Diarienummer: K12.80-13-12

www.regionmuseet.se

Innehåll

Inledning s 5 | Buxbom på begravningsplatser s 7 | Kulturhistoriskt värde s 8 |
Buxbom (*Buxus*) s 10 | Arter och sorter s 10 | Svampsjukdomar s 11 |
Hur skyddas buxbom i lagen? s 12 | Arbeta förebyggande s 13 | Fortsatt
förbud s 13 | Information och skyltning s 13 | Utbildning s 13 | Öka kunskapen s 14 |
Dokumentera s 14 | Upprätta vård- och underhållsplan s 14 | Skötsel s 15 | Årlig
skötsel s 15 | Jordmån s 15 | Gödning s 15 | Vatten s 15 | Solljus s 16 | Mark s 16 |
Beskrining s 16 | Förökning s 17 | Plantering s 17 | Vid angrepp s 18 | Analysera s 18 |
Ersätt s 19 | Alternativ till buxbom s 20 | Andra växtalternativ s 22

Inledning

Sedan år 2010 har buxbomen på många begravningsplatser i Skåne och i Blekinge drabbats av den allvarliga svampsjukdomen *Cylindrocladium buxicola*. Lunds stift gav därför i början av 2012 i uppdrag åt Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne att inventera 50 begravningsplatser i Skåne och Blekinge. Syftet var i första hand att kartlägga omfattningen av buxbomen och dess kulturhistoriska värde. Resultaten finns att läsa i *Buxbomen i Skåne och Blekinge*, Kulturhistorisk analys, Rapport 2013:28, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

Även handboken har tagits fram i Lunds stifts regi och materialet bygger på den rapport som gjorts. Handboken syftar till att ge ökad kunskap om buxbomen samt ge kyrkogårdsförvaltningarna i Skåne och Blekinge verktyg för hur man kan hantera svampsjukdomen och arbeta med växtmaterial. På många av begravningsplatserna är det oftast buxbomen som utgör en väldigt stor del av det gröna växtmaterialet. Det gäller framförallt där det inte finns någon annan grönstruktur såsom rygghäckar, alléer eller andra allmänna planteringar. En spridning av svampsjukdomen kan få stora konsekvenser för kulturarvet på begravningsplatserna om buxbomen försvinner. Då begravningsplatser är skyddade enligt Kulturmiljölagen och borttagande av häckar utgör en förändring måste tillstånd sökas från Länsstyrelsen.

Buxbom utgör en av flera komponenter som hör ihop med varandra, som grusade ytor, rygghäckar av annat häckmaterial, kullar av murgröna, rabattplanteringar, träd, järnstaket och stenramar. När dessa komponenter tas bort tenderar även buxbomshäckar

Tuja har ersatt buxbom, Stora Hammar 2012

att försvinna. Buxbom flyttas, tas bort och nya planter köps inte längre in på grund av risk för sjukdomspridning. Inte heller förökas buxbom av eget material i någon större utsträckning. Sammantaget minskar således beståndet av buxbom sakt men säkert. Problemet finns även i ett större perspektiv bland landets plantskolor, där man i hög utsträckning övergivit den egna förökningen till förmån för inköp från ett fåtal grossister. Det leder på lång sikt till ett mycket enahanda plantmaterial med en ökad risk för sjukdomspridning, samtidigt som kunskapen utarmas.

Buxbom på Stora Hammar 2006

Information om svampsjukdomar och buxbom

Information om svampsjukdomen finns på Svenska kyrkans hemsida, i artiklar i dagpress och tidskrifter samt på trädgårdshemsidor. Det senaste inom forskning- en och om buxbom kan man få på följande hemsidor:

<http://www.movium.slu.se/>
Movium, tankesmedja för hållbar stadsutveckling vid SLU, Sveriges Lantbruksuni- versitet Alnarp, ger ut skrifter, *Döende buxbom – ett hot mot vårt gröna kulturarv* Gröna fakta nr 2/2011 och *Efter buxbom* Movium Fakta nr 5 2011 samt håller i utbildningar.

<http://webbutiken.jordbruksverket.se/sv/artiklar/aktuella-sjukdomar-pa-buxbom.html>
Jordbruksverket har gett ut information om *Aktuella sjukdomar på buxbom*.

<http://www.pom.info/>
POM, Programmet för odlad mångfald, arbetar med att inventera, dokumentera och bevara äldre kulturväxter vilket även innefattar äldre kyrkogårdsväxter.

<http://apps.rhs.org.uk/advicesearch/profile.aspx?pid=88>
Royal Horticulture Society, information om buxbom, svampsjukdomar och forsk- ning om *Cylindrocladium buxicola*.

<http://skud.slu.se/Skud/ReportLittRefDetails?infoFlowType=PublicationDetails&infoSearchRefID=2630>
GRO (Gröna näringens riksorganisation) upprätthåller en lista från GROs artikel- databas för svenska plantskoleväxter.

<http://www.regionmuseet.se/rapporter.htm>
Rapporten om buxbomsinventeringen som gjordes i Lunds stifts regi: *Buxbomen i Skåne och Blekinge, Kulturhistorisk analys, 2013*, Rapport 2013:28, Cissela Olsson och Anna Rabow, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne

Buxbom på begravningsplatser

I högreståndsmiljöer har buxbom funnits i svenska parker och trädgårdar sedan åtminstone 1500-talet. Klippta häckar anses ha använts som begränsningshäck på begravningsplatser sedan senare delen av 1800-talet. Studier visar att förekomsten av liguster är stor vid den tiden. Tillkomsten av häckar på begravningsplatser sker i en tid då kraven på kyrkogårdarnas prydnad ökar. På grund av befolkningsökningen under 1800-talet byggs många kyrkor till och kyrkogårdar utvidgas. Det blir då ett naturligt tillfälle att anlägga gångar och planteringar på kyrkogårdarna. Att plantera häckar för att dela in kyrkogården i kvarter blir ett sätt att ordna och strukturera.

Ett tydligt karaktärsdrag för det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet är kullar med murgröna och så kallade sorgeträd med hängande krona, ofta hängask eller hängalm. Både vintergröna och lövfällande häckar förekommer, inte sällan sida vid sida. Den lövfällande andelen utgör överlag en förhållandevis stor andel jämfört med idag. Kvarteren är ofta inramade av en något högre häck, innanför låg de grustäckta enskilda gravplatserna med eller utan omgärningar av häckar, järnstaket eller stenramar. Vid plantering på kyrkogårdarna tar anhöriga ofta det som finns till hands, man delar och tar plantor och sticklingar från växter i sin hemträdgård.

Variationen bland gravplatsernas utsmyckning och planteringar är stor. Vid den här tiden ökar intresset för kyrkogårdens och gravvårdarnas utformning. Det blir allt vanligare att gravrättsinnehavare manifesterar sina anhörigas betydelse genom storslagna fysiska eftermälen. Planer till nyanläggningar eller föränd-

ringar av kyrkogårdar lämnas till Kungliga byggnadsstyrelsen för godkännande. Kopplingen till trädgårdsföreningar blir också tydligare, bland annat genom kurser och handböcker i kyrkogårdsvård.

I början av 1900-talet sker en successiv förändring av gravplatserna och växtmaterialet förändras. På flera ställen finns belägg för att liguster byts ut mot buxbom vilket kan ha att göra med att man önskar lägre häckar eller häckar som är mer lättskötta. När utvidgningar av kyrkogårdar görs under första halvan av 1900-talet får ofta buxbom en framträdande roll. De

nya kvarteren får en enhetlig helhetsgestaltning där buxbom kantar de enskilda gravplatserna. Gravplatsens rabatt kantas i regel av en infattningshäck som ibland utgörs av en mer småbladig buxbomssort. Häckarnas storlek varierar från riktigt låga, smala häckar kring gravplatser till höga häckar med inramande funktion.

Tendensen under andra halvan av 1900-talet fram till idag har varit att buxbom tas bort till förmån för lättskötta gräsmattor. Inte bara buxbomshäckar har tagits bort, utan i hög grad även grusade ytor och

gångar, stenramar, järnstaket, murgrönakullar och rabatter. Syftet är att rationalisera skötseln genom att ha sammanhängande och enhetliga ytor. De utvidgningar som görs under den perioden har ofta enbart rumsbildande häckar eller rygghäckar, vilka inte brukar vara av buxbom. I de fall man i senare tid tagit bort större områden med buxbomshäckar är det ofta vid en omgestaltning av en del av begravningsplatsen till exempel i samband med anläggning av urnlund, askgravplats eller liknande.

Buxbom rymmer en stor mångfald av arter och sorter och användningsområdet är stort. Det särdraget framträder fortfarande på många av begravningsplatserna i Skåne och Blekinge. Förutom att buxbom används som begränsningshäck kan den också användas som infattningshäck, buxbomskar, klippt som klot eller annan geometrisk form, som avskiljande eller friväxande häck samt som träd. På många begravningsplatser finns flera sorters buxbom, de varierar vad gäller bladens form, tjocklek, storlek och färg. Vissa sorter har förmodligen lång historisk kontinuitet med ursprung från trädgårdar och plantskolor. Det innebär att det finns en rik mångfald på begravningsplatserna som bör värnas.

Kulturhistoriskt värde

Buxbom utgör sinnebild för en begravningsplats i Lunds stift varför det symboliska värdet är starkt. Den förekommer i mer eller mindre grad på nästan alla begravningsplatser i Skåne och Blekinge vilket samtidigt ger den en exklusiv prägel, sett ur ett nationellt perspektiv. Att buxbomen blivit så vanlig har att göra med dess breda användningsområde, ständigt gröna färg och låga ståndortskrav. Då buxbom och

Gryt

Vinslöv

andra häckarter använts som begränsningshäck och utgjort struktur på begravningsplatser i över 150 år har den ett kyrkogårdshistoriskt värde. På många platser utgör buxbomen en omfattande del av den gröna gestaltningen varför den har ett stort kyrkogårdsarkitektoniskt och miljöskapande värde. Dess artrikedom och breda användning bidrar till både arkitektoniska värden och biologisk mångfald.

Hammenhög

Kristianstad

Buxbom (*Buxus*)

Buxbomen har en exklusiv ställning i trädgårdssammanhang och anseendet som den ultimata häcken. Buxbomens goda egenskaper är att den är vintergrön, långsamväxande, klarar återkommande beskärning och har låga ståndortskrav. *Buxus sempervirens* är den vanligaste arten av *Buxus* och *sempervirens* betyder alltid grön. Den ständiga grönskan ger ett stort värde i Sverige där alla lövfällande växterna står kala under stora delar av året. Buxbomen är dessutom lätt att föröka genom sticklingar. Normalt klarar buxbom endast växtzon I-II, men förädlade sorter kan klara upp till växtzon IV. Buxbom trivs i kalkhaltig jord, gärna väl-dränerad lerjord med högt PH-värde. Den är tålig och lätt att forma till häckar eftersom den har fina grenar med små, tätt sittande blad. Buxbom är en karaktärsväxt på kyrkogårdar i Skåne och Blekinge, men variationen bland arter håller på att utarmas i takt med att buxbom tas bort.

Trots att det finns så mycket buxbom i Skåne och Blekinge kan den te sig på väldigt olika sätt beroende på jordmån, skötsel, klippningsteknik, årstid, storlek, sort, etc. På begravningsplatser med mycket buxbom kan den ha ett avgörande värde för miljön som helhet. Det gäller i synnerhet där det inte finns så rik eller varierad växtlighet för övrigt. Buxbomen hör ihop med gravvårdar, andra gravanordningar, grusade ytor, planteringar och annan växtlighet. Dessa komponenter utgör tillsammans en värdefull enhet och varje del som tas bort utarmar helheten. Såväl väl arbetade detaljer på gravvårdarna som buxbomshäckarnas bladverk bidrar till skönhet och inbjuder till lugn och ger en värdighet åt miljön.

Arter och sorter av buxbom i Sverige

Buxus longifolia

Buxus microphylla – Japansk buxbom (på engelska)

Buxus microphylla 'Faulkner'

Buxus microphylla 'Herrenhausen'

Buxus microphylla var. *japonica* 'Freja'

Buxus microphylla var. *japonica*

Buxus microphylla var. *koreana* – koreansk buxbom

Buxus sempervirens L – (vanlig) buxbom

Buxus sempervirens 'Angustifolia' – smalbladig buxbom

Buxus sempervirens 'Arborescens' – trädbuxbom

Buxus sempervirens 'Aureovariegata' – gulbrokig (träd-)buxbom

Buxus sempervirens 'Balder'

Buxus sempervirens 'Bullata' – storbladig buxbom

Buxus sempervirens 'Polar'

Buxus sempervirens 'Rotundifolia' – bredbladig buxbom

Buxus sempervirens 'Suffruticosa' – kantbuxbom, i äldre tider kallad buxbom minor

Buxus sempervirens 'Vrams Gunnarstorp'

Buxus sinica – kinesisk buxbom

Arter och sorter

Det finns idag om omkring 70 arter av *Buxus* i världen men det är bara några som är tillräckligt härdiga att odlas i Sverige. Vanligast är *Buxus sempervirens*, som kallas bara buxbom.

Buxus är en buske eller litet träd med enkla, motställda och läderaktiga blad och ljus gula blommor i bladvecken och klasar av små blekgröna till bruna frukter. *Buxus sempervirens* har mörkgrön färg året om, små glänsande ovala eller avlånga blad och oansenliga ljusgula blommor i bladvecken. Den har ett kompakt växtsätt, är långsamväxande och kan bli 4-8 meter hög, vilket tar 20-50 år.

Sorten *Buxus sempervirens* 'Suffruticosa' är en liten långsamväxande kompakt och kan hållas väldigt låg om den beskärs regelbundet. Bladen är 1-2 cm långa, ovala och ganska glansiga. Den kallas dvägbuxbom eller kantbuxbom och blir max 0,5-1 meter hög och 1-1,5 meter bred vilket kan ta 10-20 år.

Buxus microphylla har en naturlig kompakt form och behöver inte någon klippning för att bli tät. Den kallas på engelska för Japanese Box eller Littleleaf Box.

Svampsjukdomar

Buxbom kan drabbas av flera olika sjukdomar och skadegörare. Det finns bland annat två svampsjukdomar som särskilt angriper buxbom; *Cylindrocladium buxicola* och *Volutella buxi*. De har likartade symptom och kan vara svåra att skilja åt. Båda benämns ofta som buxbomssjuka. Den största skillnaden är att *Cylindrocladium buxicola* i regel leder till att buxbomsplantan dör, ofta med ett snabbt förlopp, medan *Volutella buxi* försvagar plantan och kan finnas under lång tid, utan att plantan dör.

Volutella buxi är sedan länge känd i Sverige medan *Cylindrocladium buxicola* först konstaterades i landet år 2010 och därefter har haft en snabb spridning. De första utbrotten av en hittills okänd svampsjukdom konstaterades i England på 1990-talet och i början av 2000-talet konstaterade man att det rörde sig om en ny art, *Cylindrocladium buxicola*. Den är numera spridd över Europa, men förekommer även på Nya Zeeland. Det har ganska nyligen rapporterats fall från USA. I och med att försäljningen av plantor mellan länder har ökat är riskerna för omfattande smittspridning mycket stor. I många länder använder plantskolor kemiska bekämpningsmedel, som gör att de smittade plantorna inte visar några symptom förrän en tid efter försäljning och utplantering, då skadan redan är skedd.

Ett av de första symptomen, gemensamt för både *Volutella buxi* och *Cylindrocladium buxicola* är att bladen

gulnar och faller av. Vid fuktiga väderförhållanden bildas sporkuddar under bladen. Om de är rosa handlar det troligen om angrepp av *Volutella buxi*, men är sporerna vita är läget allvarigare, då de förmodligen indikerar angrepp av *Cylindrocladium buxicola*. Mörkbruna fläckar på bladen och svarta streck på stjälkarna är andra typiska kännetecken för *Cylindrocladium buxicola*. Ofta börjar dessa angrepp i de nedre delarna av plantan för att sedan sprida sig uppåt. Därefter faller bladen av och till slut dör plantan.

Även om det finns vissa karakteristiska kännetecken är det mycket svårt att med blotta ögat säkert konstatera vilken svampsjukdom det rör sig om. Vid misstanke om smitta bör därför laboratorieanalyser alltid göras, på olika plantor och helst vid olika tillfällen. Detta för att undvika att planteringar tas bort i onödan, vilket både medför onödiga kostnader och stora negativa konsekvenser för kulturarvet.

Ett varmt och fuktigt klimat bidrar till att svampsjukdomar i allmänhet gynnas. Plantans kondition har dessutom stor betydelse för hur mottaglig den är för angrepp och hur allvarliga konsekvenserna blir. Vällöslade buxbomsplantor i god kondition har i studier visat sig ha bättre motståndskraft mot sjukdomar, även om det inte innebär ett absolut skydd. Det finns i dagsläget inte någon buxbomssort som är motståndskraftig mot *Cylindrocladium buxicola*.

Död buxbom, Lösen

Cylindrocladium buxicola

Borttagen buxbom på enstaka gravplatser

Borttagen buxbom i helt kvarter

Buxbom och singel ersatt med gräs

Gravvård borttagen men buxbom är kvar

Hur skyddas buxbom i lagen?

Begravningsplatserna skyddas enligt KML, *Kulturmiljölag (1988:950)*, 4 kap (11-14§§) såsom kyrkliga kulturminnen och skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas eller förvanskas. Lagen omfattar alla begravningsplatser och kyrkotomter som har tillkommit före 1940 men även vissa yngre som pekats ut som speciellt värdefulla.

För tillämpningen av kulturmiljölagen finns även *Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen KRFS 2012:2* och *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen Kyrkliga kulturminnen (4 kap. 1-18 §§)*. I dessa dokument finns utförliga beskrivningar av vad som t. ex gäller för tillståndsprovning, vård- och underhållsplaner och KAE, Kyrkoantikvarisk ersättning. KAE ska användas till kulturhistoriskt motiverade kostnader som följer av skyldigheter enligt 4 kap. kulturminneslagen.

För att få genomföra väsentliga förändringar som kan påverka det kulturhistoriska värdet behövs tillstånd från Länsstyrelsen. Det krävs till exempel tillstånd för utvidgning, uppförande eller ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar. Även borttagande och ersättning av växtlighet, såsom buxbom och andra häckplanteringar, borttagande av staket och hårdgörande av befintliga, eller anläggande av nya, gångar kräver Länsstyrelsens tillstånd.

Vid brådskande ärenden, som till exempelvis då buxbomen drabbats av svampsjukdom och riskerar att tas bort, ska kontakt tas med Länsstyrelsen så att en anmälan kan göras. Sedvanliga underhållsarbeten och brådskande reparationsåtgärder får utföras utan tillstånd.

Arbeta förebyggande

Fortsatt förbud

För att förhindra fortsatt spridning av den allvarliga svampsjukdomen *Cylindrocladium buxicola* bör det även fortsättningsvis finnas ett totalt förbud mot införsel av såväl plantor som kvistar av buxbom på begravningsplatser. Det är mycket stor risk att inköpt och till synes frisk buxbom från plantskolor kan bära på smittan, vilket kan leda till förödande konsekvenser.

Information och skyltning

Information är en viktig del i det förebyggande arbetet med att förhindra spridningen av svampsjukdomen. Alla kyrkogårdsförvaltningar bör därför ha tydlig information om svampsjukdomen och förbudet, både på begravningsplatserna och på hemsidan.

Skyltar bör finnas vid minst en av ingångarna. Placera gärna skylten i någon av de ofta inglasade informationstavlor där annan information om församlingens evenemang också finns. Denna skyddar för väder och vind. Informationen ska vara tydlig och lättläst med väl valda bilder. Byt ut skylten så fort den ser blek eller sliten ut, annars ser informationen inaktuell ut.

Informationen på skylten bör innefatta fakta om buxbom, svampsjukdomen och dess kännetecken. Det bör tydligt framgå varför det finns ett förbud.

Informationen på församlingens hemsida kan vara fylligare, men fortfarande kortfattad och lättläst. Genom att länka till andra hemsidor, t ex Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, SLU Alnarp och Regionmuseet kan besökaren få mer information.

Ysane, september 2012

Utbildning

En kunnig, intresserad och engagerad personal är den bästa förutsättningen för att förhindra spridningen av svampsjukdomen. Buxbom kan drabbas av flera olika sjukdomar och skadegörare som kan vara svåra att skilja åt. Att i ett tidigt skede kunna identifiera och göra en första bedömning av skador och sjukdomar är därför av stor betydelse. När det gäller buxbom är exempelvis en förhållandevis enkel åtgärd att utbilda personalen i hur man gör egna prover, för att därefter eventuellt gå vidare med laboratorieanalys eller annan lämplig åtgärd.

Såväl högre chefer och arbetsledare som vaktmästare och kyrkogårdsarbetare bör kontinuerligt ta del av aktuella kurser och utbildningar inom området. Samverka gärna tillsammans med andra församlingar och förvaltningar inom stiftet. Genom ökad kunskap om det kulturarv man förvaltar ökar också stoltheten för den egna begravningsplatsen. God arbetsledning och arbetsmiljö gynnar även kulturarvet.

Antalet löpmeter buxbom är ofta stort på kyrkogårdarna, som i Genarp

Öka kunskapen

Dokumentera

Med kunskap om begravningsplatsens och buxbomens historia ökar medvetenheten om dess betydelse. Med god kunskap stärks förutsättningarna för att kunna ta välgrundade beslut som rör såväl bevarande som förändringar.

Ta reda på hur länge buxbomen har funnits på den aktuella begravningsplatsen. Studera även om det finns eller har funnits andra sorters häckar eller planteringar. Äldre fotografier och flygfoton är ofta till stor hjälp, tillsammans med planer, protokoll och räkenskaper från arkiv. Intervjua äldre personer som

har arbetat på kyrkogården, de bär på stora kunskaper om hur det har sett ut.

Dokumentera och mät upp hur många löpmeter buxbom som finns på begravningsplatsen. Notera olikheter, det kan röra sig om olika sorters buxbom! Rita gärna in omfattningen på gravkartor och ta foton. Mät även upp ifall det finns andra sorters begränsningshäckar kring gravplatser eller kvarter, liksom var det finns andra typer av avgränsningar såsom stenramar, järnstaket och liknande.

Upprätta vård- och underhållsplan

En vård- och underhållsplan av en begravningsplats innefattar flera olika delar, bland annat en historisk kartläggning och en kulturhistorisk värdering. I

En avvikande sorts buxbom med andra växtförutsättningar.

många fall finns det inte så mycket kunskap om hur kyrkogården sett ut förut. I de fall det finns gott om arkivmaterial är det möjligt att fastställa häcksorter och begravningsplatsens struktur. Sådan kunskap är viktig, både i den kulturhistoriska värderingen och för den framtida planeringen och utvecklingen.

En vård- och underhållsplan kan upprättas med hjälp av KAE, Kyrkoantikvarisk ersättning. Det är reglerat i *Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen KRFS 2012:2*. Kyrkoantikvarisk ersättning ska användas till kulturhistoriskt motiverade kostnader som följer av skyldigheter enligt Kulturmiljölagens 4 kap. För mer information, se vidare på Svenska kyrkans hemsida för Lunds stift där det finns en information gällande kyrkoantikvariska frågor.

Skötsel

Årlig skötsel

Generellt mår buxbomen på begravningsplatserna i Lunds stift dåligt. Frisk och välkött buxbom är mer motståndskraftig mot angrepp av sjukdomar och skadeinsekter. Missfärgningar av bladen är vanligt förekommande men kan ha många orsaker såsom exempelvis brist på näring, för lite eller för mycket vatten, frostsador, brännskador eller dåliga markförhållanden.

Jordmån

Buxbom kan växa i alla sorters jordar, så länge det är någorlunda dränerat och det inte är alltför torrt. Traditionellt brukar man säga att buxbom trivs i kalkhaltig jord med högt pH-värde.

Genom att göra analystester av jordmånen kan en bedömning göras av vilka ämnen som saknas och gödningen kan anpassas utifrån denna och förmodligen nå ett ännu bättre resultat.

Gödning

Växtmiljön är ofta mycket utsatt och alla växter behöver näring, även de som växer långsamt. För bästa resultat bör det göras utifrån analystester av jorden och vad buxbomen vill ha.

En enkel åtgärd är att använda sig av kompost eller rester från klippning och mylla ner i marken. Det mesta av klippet tas bort vid beskärningen varför buxbomen ofta växer i en ganska steril miljö.

För att förhindra ogräs, uttorkning och skador på buxbomens ytliga rötter kan marken kring häcken täckas genom så kallad *mulching*. Mulch är helt enkelt

ett skyddande lager av material som läggs på jorden. Täckande organiska material av gräsclipp och bark har dessutom gynnsam effekt på jordmånen.

På vintern blir buxbomens bladkanter ofta gula vilket kan bero på låga temperaturer. Bladmissfärgningar tenderar att vara mer vanliga på utsatta lägen. Frostskador på nya skott kan ge ljusbruna och pappersliknande blad. En behandling med näring på våren tillsammans med beskärning kan avhjälpa problemen.

Generellt behöver växter en rad olika näringsämnen, grundämnena för att kunna växa. De näringsämnen som växten behöver mycket av kallas makronäringsämnen och det är kväve (N), fosfor (P), kalium (K), kalcium (Ca), magnesium (Mg) och svavel (S). I mycket mindre mängd behövs även mikronäringsämnen som t.ex. järn (Fe), koppar (Cu), mangan (Mn), zink (Zn), bor (B) och molybden (Mo). På gödselmedel finns ofta näringsinnehållet angivet i procent.

Vatten

Buxbom trivs där det är någorlunda dränerat men inte alltför torrt. En åtgärd är därför att börja vattna vid behov. En fuktig jord är särskilt viktig om buxbomen växer i full sol, annars bränns bladen. Särskilt unga plantor tål inte att torka ut. Kolla regelbundet och vattna för att hålla marken fuktig. Under regnfattiga höstar kan buxbom och andra vintergröna växer behöva extra vattning.

Orangefärgad buxbom på hela kyrkogården

Buxbomshäck med två olika förutsättningar

Solljus

Buxbom trivs i halvskuggiga lägen och tolererar skugga och går därför att plantera under höga träd.

För mycket solljus kan orsaka missfärgningar på bladen. Bränd eller orange färg kan bero på stress från en ovanligt varm och torr sommar.

Mark

Marknivån vid plantorna bör vara i våg, plantorna bör inte stå för nära terrasserings eller nivåskillnader. Rötter som ligger för nära markytan är inte så skyddade. Det gäller också att vara försiktig vid krattning intill buxbomen då ständigt krattande gör att marken eroderas och rötterna skadas.

Generellt kan orangefärgade blad också vara symptomen på vattensjuk mark, speciellt på tunga lerjordar. Rötter som utsätts för vattensjuk mark har vanligtvis blåsvarta tvärsnitt och faller lätt sönder. Skadade rötter bör tas bort och buxbomen bör återplanteras.

Hörnhäckar och häckar som står för nära gräsmattor är oftast utsatta för mekanisk åverkan. Det kan dessutom vara svårt att rensa bort gräs som växer intill eller i häcken.

Beskränning

Klipp buxbomen årligen, eller åtminstone vartannat eller vart tredje år. Blir det mer sällan finns det risk att sårytorna blir stora, vilket i sin tur innebär ingångar för svampsjukdomar. Antingen bör man klippa regelbundet och lite eller med längre intervaller och mer. Då lite större buxbomshäckar mår bättre än väldigt små rekommenderas att inte klippa dem så hårt.

Åsikterna går isär om vilken tidpunkt på året som är mest lämplig att klippa buxbomen. Enligt traditionen klipptes ofta buxbom innan midsommar, vilket antagligen hade praktiska orsaker. Numera förs sensommar-höst, den så kallade JAS-perioden, ofta fram som lämplig och skonsam period. JAS står för månaderna juli, augusti och september. Forskning och praktiska försök har visat att så gott som alla vedartade träd och buskar mår bättre av att beskäras under den här perioden. Då är det fortfarande full fart på tillväxten och såren efter beskärningen läker snabbt.

Om syftet är att buxbomen ska hålla en strikt form bör den klippas under sensommaren, efter avslutad tillväxt. Då håller den formen tills den börja växa igen nästa vår. Om syftet istället är att buxbomen ska se frodigt grön ut och en viss lurvighet tolereras, då är det bra att klippa på våren.

Det är viktigt att inte klippa buxbomen när det är som torrast och soligast på sommaren. Sönderklippta blad kan brännas av solen och sårytor tenderar att bli större i solsken. Maskinklippning trasar sönder bladen mer än klippning för hand. Om klippning utförs vid denna tid bör häcken i så fall bör den skyddas några dagar. Klipp heller aldrig buxbom när den är frusen.

Enligt en del rekommendationer bör häckar klippas två gånger om året och det gäller särskilt unga planter. Klipp tillbaka unga häckplantor upp till en tredjedel på våren för att få en tät häck. Ytterligare beskärning kan göras mellan maj och augusti.

Färdigväxta häckar bör också klippas två gånger per sommar. Gamla förvildade växter svarar oftast bra på hård beskärning i maj och kan tas ner till 15-30 cm.

Låt gärna häckens bas vara något bredare så att ljuset även kan nå den nedre delen. Ifall häckarna är mycket smala och låga kan man låta häckarna gå upp något i höjd och bredd, då kraftigare häckar ofta har större motståndskraft mot angrepp.

Ta reda på hur buxbomen sköttes förut. Frågor som kan vara aktuella är till exempel hur ofta och på vilket sätt den klipptes och vid vilken tidpunkt på året. Intervjua personer som arbetat på begravningsplatsen.

Förökning

Att skapa sitt eget växtmaterial genom sticklingar eller skott är ett sätt att motverka smittspridning. Eftersom dessa växter har kontinuitet på platsen är förutsättningarna dessutom goda att de ska trivas.

Sticklingar tas i samband med att häckarna klipps. Dra bort mindre kvistar och låt ”klacken” vara kvar, det är här rötterna bildas. Ta bort bladen på kvistens nedre del och stick ner ganska djupt i grusblandad jord. Vattna regelbundet. Sticklingar från buxbom kan rota sig lätt om marken är fuktig och det finns någon form av skugga.

Behandla inte all buxbom som en och samma art, utan värna och utveckla de olika sorternas unika egenskaper och skillnader. Tänk på det även vid förökning.

Plantering

Plantor av vanlig buxbom, *Buxus sempervirens*, kan planteras med 30-40 cm mellanrum. Mer kompakta sorter som *Buxus sempervirens* 'Suffruticosa' och arter som *Buxus microphylla* kan planteras 10-15 cm från varandra.

Om plantorna tas om hand ordentligt bildar de en ordentlig häck på bara tre till fem år. Tillåt inte unga plantor att torka ut. Kolla regelbundet och vattna för att hålla marken fuktig. När växterna väl är etablerade kan näring ges.

Flyttad buxbom, Glumslöv

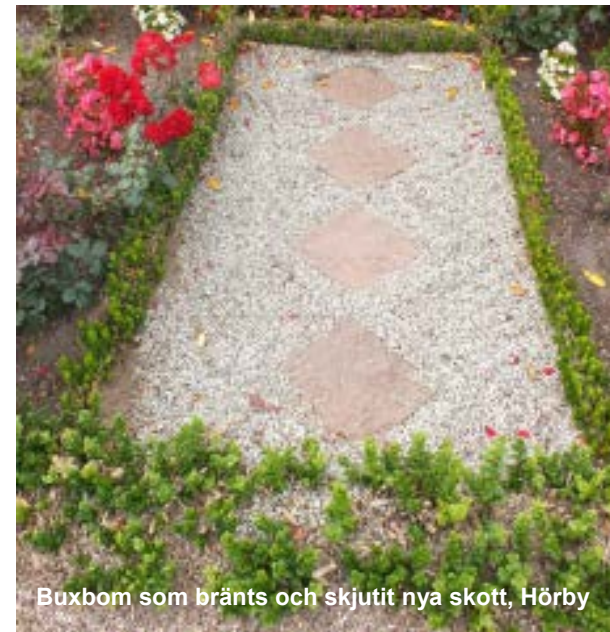
Klippning av buxbom, Ravlunda

Bortgrävning av buxbom, Jämjö

Nedbränning av buxbom, Jämjö

Buxbom som bränts och skjutit nya skott, Hörby

Vid angrepp

Analysera

Vid misstänkt angrepp av svampsjukdom ta först egna prover som kan ge en första indikation om fortsatta undersökningar bör göras. Lägga en buxbomskvist tillsammans med fuktat hushållspapper i en väl försluten plastpåse av god kvalitet i rumstemperatur. Om det bildas vita sporkuddar under bladen inom några dagar, är buxbomen antagligen angripen av *Cylindrocladium buxicola* och uppföljande laboratorieanalyser rekommenderas. Om sporkuddarna istället är rosafärgade rör det sig troligen om angrepp av *Volutella buxi*, en svampsjukdom som visserligen kan medföra skador på buxbomen, men som inte är så aggressiv.

Vid misstanke om *Cylindrocladium buxicola* bör flera prover tas från olika plantor från olika delar av begravningsplatsen och skickas till laboratorium för analys. Analyser kan göras på Botaniska analysgruppen i Göteborgs och Gärtneri Rådgivningen Horti-Advice Scandinavia i Århus.

Angripna häckar klipps ner eller bränns med gasol. Resterna klipps ner efterhand men tas inte bort helt, detta för att strukturen inte ska försvinna. Lägga inte klippt på komposten då det medför ökad spridning, utan bränn det eller lägg det i säckar och lämna för destruktion.

Vid bekräftat, men begränsat, angrepp av *Cylindrocladium buxicola* kan det vara bra att avvakta och se om plantorna återhämtar sig.

Som sista utväg kan hårt angripna buxbomshäckar grävas bort i sin helhet. Länsstyrelsen ska alltid kontaktas inför en sådan åtgärd.

http://www.gartneriraadgivningen.dk/OmOs/Profil/Danish_horticultural.htm

<http://www.botaniskanalys.se/>

Ersätt

På kyrkogårdar där man fått bukt med svampsjukdomen *Cylindrocladium buxicola* och där skadorna varit ringa kan buxbomen ersättas med ny. Det gäller särskilt på kyrkogårdar där buxbomen har ett högt kulturhistoriskt värde och där buxbomen har en avgörande betydelse för kyrkogårdens karaktär.

Där det finns stora delar som måste ersättas kan andra häcksorter väljas. På så sätt minskas skaderisken. Andra häcksorter och perenner bör dock väljas först efter att en vårdplan gjorts och i samförstånd med Länsstyrelsen.

Välj en häcksort som har historisk kontinuitet på begravningsplatsen. I ett gamla kvarter bör en äldre sort med historisk förankring väljas i första hand.

Gynna mångfalden och sprid riskerna. Välj växtmaterial utifrån platsens historia och växtförutsättningar, utgå gärna från föreslagna arter i avsnittet om alternativa växter.

Vid nyetablering eller återplantering av alla sorters häckar väljs små häckplantor som sätts tätt, gärna i förband. Detta ger på sikt en tätare och finare häck än om stora plantor planteras.

Plantera häckar kring kvarteren, dessa ramar in och kan motverka den ödslighet som kan uppstå om avgränsningshäckar kring enskilda gravplatser tagits bort i hög utsträckning.

Komplettera med planteringar av andra växter med historisk förankring på begravningsplatsen. Återuppta till exempel traditionen med kullar av murgröna och

Städsegrön växtlighet i form av pelaridegran, murgröna och tuja, Norra kyrkogården i Lund

plantera rosor om det förekommer eller finns historiska belägg.

Plantera inte bara på nya delar eller i allmänna rabatter, se till att kyrkogården får en jämn spridning av växter. Gravplatser med någon form av plantering ger ett aktivt och levande uttryck, till skillnad från gravplatser som är tomma.

Informera gravrättsinnehavare om lämpliga växter eller förmedla kontakter med förvaltningen. Då kan man påverka växtvalet och därmed också utformningen av begravningsplatserna på längre sikt.

Rosor med lång blomning kompletterar det gröna

Liguster som låg begränsningshäck, Näsrum

Måbär som begränsningshäck, Norra kyrkogården i Lund

Alternativ till buxbom

Med häckar skapas strukturer som är tydliga året om genom den ständiga grönskan. Det gäller särskilt på platser där det inte finns andra häckar som markerar struktur eller särskilt rik växtlighet för övrigt. Det finns ett fåtal traditionella häckväxter som använts på begravningsplatserna i Skåne och Blekinge. De vanligast förekommande växterna förutom buxbom är liguster, måbär, tuja, idegran och hagtorn.

Liguster (*Ligustrum vulgare*)

Liguster tillhör syrenväxterna och infördes troligen till Sverige under medeltiden. Den förekommer som vildväxande i Bohuslän och Halland. Ligustern har varit mycket vanlig på kyrkogårdar i Skåne och Blekinge.

Ligusters blad och grenverk liknar buxbomen men liguster faller bladen på vintern och växer snabbare. Ligustern har dock inte riktigt samma gröna nyans som buxbom.

Liguster har låga ståndortskrav på fuktighetshållande jordar i sol eller halvskugga, gärna kalkhaltig jord. Det finns olika sorter som tappar olika mycket blad på vintern, men ingen kan betraktas som städsegrön. De lövfällande varianterna har dock bättre hårdighet än de vintergröna. Liguster tål beskärning bra och kan även sticklingsförökas.

Måbär (*Ribes alpinum*)

Måbär är en ungefär meterhög buske och liknar vinbärsbusken. Grenarna är vanligen veka och utbredda. Bladen är små, grunt treflikiga och har kala, glansiga undersidor. Måbär blommar i maj-juni med blekgula blommor som sitter i korta upprätta klasar.

Den första fynduppgiften publicerades på 1600-talet. Måbär odlas även som prydnadsbuske för bladens vackra form, grenarnas hållning och bärens lysande färg. Då den tål beskärning bra, används den också som häckväxt. Måbärsbusken har tidig bladsprickning på våren men faller å andra sidan sina blad tidigt på hösten. Den sätter skott på vintern vilket gör att den trots lövfällningen ser levande ut.

Måbärsbusken är hårdig med låga ståndortskrav från sand till lera och sol till skugga, gärna kalkhaltig jord. Den har inga stora anspråk utan växer i såväl torra, steniga och solgassiga slänter, som i skuggiga lundar och kalla platser. Den tål dock inte sumpig mark.

Tuja (*Thuja*)

Tuja är ett vintergrönt barrträd i familjen ädelcypresser (*Chamaecyparis*). Det finns fem arter av tuja, *Thuja occidentalis*, *Thuja plicata*, *Thuja standishii*, *Thuja koraiensis* och *Thuja sutchuenensis* varav de tre första är de vanligaste. De tre senare ingick tidigare och även fortfarande i en art som kallades *Tujba orientalis*. Tujan är känd under namnet "livsträd".

Tujan har spåda grenar och breda fjällika barr med en liten krok i toppen. Kottarna är små och flaskformiga med kottefjäll av 6 till 8 läderartade fjäll. Innan kottarna är mogna är de blåaktiga. Stammen kan bli upp till 20 meter hög men blir oftast betydligt lägre. Den löper rak och lodrät från mark till topp. Kronan är oftast konisk och dess huvudgrenar sträcker sig vågrätt ut från stammen eller något hängande. Barken är först ljusgrön, sedan rödbrun och när den är ännu äldre spricker den upp i långa smala fåror mellan avfallande remsor. Barrskotten avger en bittert aromatisk doft om de krossas. Tujor förväxlas ibland

med arter ur släktet ädelcypresser men kan skiljas genom kottarnas utseende och genom doften på de krossade barren.

Sorten *Thuja occidentalis* omnämns på kyrkogårdar då den lämpar sig till beskärning. *Thuja occidentalis* är också bra då den inte har så djupa rötter som lövträd och den har dessutom inte lika höga näringskrav som dessa. På danska kyrkogårdar är tujan vanlig som begränsningshäck men på de skånska förekommer den sparsamt. Det finns endast ett fåtal källor som talar för att tuja ska ha använts på begravningsplatser. Enligt G. Lind och E. Nohlgård förekom dock tujahäckar som inhägnade gravplatserna i södra Sverige på 1920-talet.

Idag är tujan etablerad främst som mellanhöga klippta rygghäckar och friväxande träd på gravplatser, ofta planterade två och två. Tujan trivs på alla sorters jordar, även sandiga sådana. *Thuja occidentalis* kan få lite tristare färg på hösten, till skillnad från *Thuja plicata*, men om den står i halvsuggiga lägen behåller den färgen bättre.

Idegran (*Taxus baccata*)

Idegran är en vintergrön barrväxt som oftast blir en oregelbunden buske eller ett litet träd. Barren kan bli upp till tre centimeter långa och är mörkgröna, platta, skaftade och spetsiga. Ovansidan av barren är glänsande men undersidan matt. Till skillnad från andra svenska barrväxter har idegranen inte kottar, utan frön som omges av röda köttiga fröhyllen som liknar bär och kallas arillus. Hela trädet och dess frukt är giftigt.

Det finns många varianter både vad gäller växtsätt och färger. Av de upprättade arterna finns den kända

Hagtorn, Ravlunda

Berberis som begränsningshäck, Väsby

och värdefulla pelaridegranen *Taxus baccata* 'Fastigiata'. Även den upprätta *Taxus baccata* 'Erecta' var populär men är en bredare sort. *Taxus baccata* 'Repanders' har en låg, nästan krypande form. Enligt äldre lexikon är det främst *Taxus baccata* 'Fastigiata' och *Taxus baccata* 'Erecta' som har använts på gravplatser.

Enligt en handbok för kyrkogårdar från 1920 var idegran användbar som häckväxt kring gravplatser i södra Sverige. Idegran som häckmaterial har dock inte setts på några äldre planer och fotografier från de begravningsplatser som är med i buxbomsstudien.

Idegranen trivs bäst i någorlunda god jord, i lä och dämpat ljus. Idegranen är lätt att forma, i första hand till högre häckar eller former. Det är bara *Taxus baccata* som går att formklippa. Den växer först sakta, men blir stor när den väl är etablerad. Då den har lätt för att skjuta skott, även från död ved, tål den hård beskärning. Det bör göras tidig vår, medan vanlig klippning av häckar bör göras kring midsommar.

Hagtorn (*Crataegus*)

Det finns många arter av hagtorn som är ett tornigt träd eller buske med blad med stipler. De nordiska vildarterna är oskarpt avgränsade och förvildas eller hybridiserar gärna, speciellt i närheten av bebyggelse. I den skånska naturen är trubbhagtorn och rundhagtorn de vanligaste arterna. Trubbhagtorn, *Crataegus monogyna*, är mycket lik andra arter och det är ofta svårt att skilja dem åt. Trubbhagtornen har väldigt flikiga blad medan rundhagtornen, *Crataegus laevigata*, skiljs lätt genom rundflikiga blad och blommor med två stift. Bladkanterna på spetshagtorn, *Crataegus rhipidophylla*, är sågade nästan hela vägen till basen och även stiplerna är sågade.

Det finns åtskilliga arter i handeln varav trubbtorn varit en av de vanligaste arterna. Trubbhagtorn, *Crataegus monogyna*, är också väldigt vanlig på de skånska kyrkogårdarna som omgärdningshäck runt kyrkogården. Den planterades i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.

Andra växtalternativ

Nedan följer en kort sammanfattning av andra häckväxter som finns och har funnits i Skåne och Blekinge. Växterna har kanske inte förekommit förr i kyrkogårdssammanhang varför de inte har lika starkt kulturhistoriskt värde som buxbomen eller ligustern. Likväl kan de fungera som komplement eller ersättning på en specifik plats, om de kan påvisas genom källor eller har särskilda ståndortskrav som gör att de passar på just den begravningsplatsen. Där lövfällande häckar har förekommit kan inte kravet, ur kulturhistorisk synvinkel, på den vintergröna egenskapen anses vara lika starkt.

På sensommaren kan många formklippta lövhäckar behöva putsas ännu en gång om man klippt dem på våren. Särskilt om tillväxten varit god och man är noggrann med formen.

Häckar av barrväxter som tuja, idegran och gran klipps på hösten när tillväxten har stannat av. Barrväxter ska man beskära antingen före eller efter vegetationsperioden, alltså medan de vilar. Här är det viktigt att klippa ofta eftersom det bara är årsskotten som man får klippa. Tar man bort mer blir det kala bruna partier i den gröna häcken eftersom det inte kommer skott från äldre genrar.

Gran (*Picea abies*)

Gran kan användas som häckmaterial och kan klippas så att den blir tät. Trivs där det inte är för torrt eller för blåsigt, i första hand i mellersta eller norra Sverige men kan även fungera i Kristianstads län. Passar inte i fuktigt kustklimat där risken för svampangrepp är hög. Snabbväxande och kräver regelbunden beskärning två gånger om året. God beskärningsrespons men slår ej skott från gammal ved. Vitgran, *Picea glauca*, klarar sandjordar och blåst bättre än *Picea abies*.

Berberis (*Berberis*)

Berberis har taggiga buskar som tål beskärning bra. Trivs i sol eller halvsugga. Nackdelen är just taggarna, både för de som arbetar med skötseln och för anhängarna. Det tar lång tid för kvistarna att förmultna.

Gamander (*Teucrium chamaedrys*)

Gamander är vintergrön och har små runda blad, blommor med ljuslila blommor. Den är kalkgynnad och trivs i torrt och soligt läge. Arten verkar ha varit relativt vanlig förr på sydsvenska kyrkogårdar.

Myrtentry (*Lonicera ligustrina*)

Myrtentry har mycket god beskärningsrespons och är därtill relativt billig och lätt att producera. Den passar som låg eller medelhög häck. Dess historiska förankring på kyrkogårdar är däremot okänd.

Oxbär (*Cotoneaster*)

Det finns många sorters oxbär som passar till låga eller medelhöga häckar. Beskärningsresponsen är mycket god, men de långa årsskotten kräver regelbunden beskärning. Även denna art har okänd historisk förankring på kyrkogårdar.

Gamander som begränsningshäck, Löderup

Nyplanterad oxbär som begränsningshäck, Väsby

Nyplanterad japansk järnek, Gammelstorp

Spirea som rygghäck, Källna

Regionmuseets E-rapportserie 2014

Kulturmiljö

1. Baldringe kyrka – utvändig renovering, Baldringe sn, AM, Maria Sträng, 2013
2. Pynten i Vattenriket, Kristianstad sn, BD, Jimmy Juhlin Alftberg och Helene Stalin Åkesson, 2013–2014
3. Barkåkra kyrkogård, Barkåkra sn, VP, Åsa Jakobsson och Maria Sträng, 2013
4. Södra Sandby kyrka – medeltida träskulpturer, Södra Sandby sn, AM, Maria Sträng, 2013
5. St Petri kyrka – ombyggnad av värme- och ventilationssystem, Klippans sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2013
6. Långalts myr – markanvändning och historia, Örkelljunga och Skånes Fagerhult sn, DK, Cissela Olsson, 2013
7. Östra Karaby kyrka – utvändig renovering, Östra Karaby sn, AM, Kerstin Börjesson, 2013
8. Dalby kyrka, 9½- Sekler av förändring, byggnadsarkeologiska iakttagelser vid utvändig renovering, Dalby sn, BAD Petter Jansson 2012
9. Norra kyrkogården i Lund, Lunds stad, VP och bilaga med kvartersbeskrivning, Kerstin Börjesson, Åsa Jacobsson och Anna Rabow, 2013
10. Buxbom, Handbok om buxbom på begravningsplatser i Skåne och Blekinge, PJ, Cissela Olsson och Anna Rabow, 2014

Förkortningar:

AF- antikvarisk förundersökning
AM- antikvarisk medverkan
AU- arkeologisk utredning
DK- dokumentation

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD- murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning
PJ- projektrapport

VP- vårdplan
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD- bygn-ark-dokumentation
BMU- byggnadsminnesutredning